

Condițiile de posibilitate ale irationalului in Maestrul si Margareta

Elena Rusei

Lectura recentă a unui articol în care era discutată ilustrarea conceptelor filosofice kantiene de către personajele și întâmplările din textul lui Bulgakov, Maestrul si Margareta¹, m-a provocat ca la rândul-mi să încerc o abordare a textului Bulgakovian tot pe linie kantiana, dar, dintr-o perspectivă oarecum diferită. În articolul menționat autoarea interpretează acțiunile diavolului în Moscova drept o înfățișare directă a ceea ce Kant considera imposibil, anume conformarea atât a lumii sensibile cât și a lumii ideilor, regulilor rațiunii speculative². Pentru Kant, tendința rațiunii teoretice sau speculative de a depăși granițele experienței, invadând astfel tărâmul ideilor, conduce la iluzie și la funcționarea denaturată a rațiunii omenești³. Întâmplările care stau sub semnul “iraționalului” descrise în paginile romanului lui Bulgakov sunt, potrivit autoarei articolului, nimic altceva decât exemplificarea acestei ambiții a rațiunii teoretice de a-și extinde regulile asupra unei sfere în care competențele ei sunt depășite.

Așa cum am spus, deși tot în lumină kantiană, orizontul interpretării pe care o propun în textul de față se distinge de cel al autoarei articolului amintit mai sus. În primul rând, susțin că “iraționalul” nu își face apariția în Moscova sovietică odată cu sosirea neașteptată a diavolului – Woland – și a suitei sale; dimpotrivă irationalul era bine instalat cu mult înainte de aceasta, mai precis odată cu instalarea regimului politic Sovietic în întreaga Rusie. Episoadele declanșate de Woland și întregul lui cortegiu nu sunt decât replica sau copia grotescă a evenimentelor care oricum se întâmplau într-o societate în care dictatura stalinistă făcea uz de metode criminale fără a fi stingherită în vreun fel. Ceea ce diavolul face este să arate, ca într-o oglindă care mărește, ambianța în care se desfășoară traiul de zi cu zi al oamenilor din acea parte a lumii.

Acum, cum toate acestea se pot interpreta kantian? Cum a ajuns irationalul să se statornicească într-o lume în care se clamează tocmai preeminența rațiunii și a logicii, și în care

¹Miglana Dikova- Milanova –Bulgakov’s The Master and Margarita and the Illusions of Kant’s Speculative Reason

²Kant – Critica Rațiunii Pure

³Ibidem2

cel care îndrăznește să pună probleme ce presupun depășirea ținutului guvernat de cele două este aspru pedepsit (vezi cazul Maestrului)?

Principiul Judecării Reflexive

Potrivit lui Kant, în Critica Facultății de Judecare⁴, legile empirice, particulare ale naturii sunt inteligibile pentru mintea umana, datorită unui principiu -subiectiv- angajat de Judecata reflexivă. Acest principiu presupune că legile naturii sunt legate între ele și că reprezintă un sistem: asumă deci “*finalitatea naturii*”⁵

În filosofia sa, Kant susține că există trei facultăți ale cunoașterii ce alcătuiesc un singur sistem: 1) Intelectul, care este facultatea de cunoaștere a legilor universale; 2) Rațiunea, facultatea ce derivă particularul din principii și 3) Judecata care e facultatea ce subsumează particularul universalului. În primele două Critici, problema centrală a filosofiei transcendente este cea a relației dintre particulari și universali. Facultatea cu ajutorul căreia obiectele particulare pot fi determinate prin concepte universale este Facultatea de Judecare. Aceasta, neproducând ea însăși concepte universale, nu trebuie decât să subsumeze particularii anumitor concepte universale produse de Intelect sau Rațiune. Există așadar legi universale ale naturii care sunt legile Intelectului și legi universale ale libertății care sunt legile Rațiunii. Judecata teoretică subsumează intuițiile particulare legilor universale ale Intelectului iar Judecata practică subsumează acțiunile particulare legilor universale ale Rațiunii. Judecata nefiind o facultate independentă de cunoaștere ci doar mediind între celelalte două –Intelectul și Rațiunea, în cadrul ei relația dintre particulari și universali nu poate fi la fel ca la celelalte două facultăți. Prin urmare, dacă ar poseda la rândul ei un principiu *a priori* acesta ar fi unul diferit de cele ale Intelectului și Rațiunii de vreme ce ea nu produce nici categorii (conceptele Intelectului) nici Idei (conceptele Rațiunii).

Acest principiu sau concept care originează în Judecata Reflexivă⁶ este unul care presupune adaptarea naturii scopului nostru de a o cunoaște. Pentru a avea o cunoaștere a naturii trebuie să presupunem cumva că obiectul particular este conținut în conceptul universal și pe

⁴Kant – Critica Facultatii de Judecare

⁵ Ibidem4

⁶ Judecata Reflexiva este diferita de cea determinativa care doar subsumeaza particularii conceptelor universale. Judecata Reflexiva pe de alta parte cauta concept universale, care nu sunt inca date, in sfera obiectelor particularee.

acesta să-l subsumăm mai departe conceptului naturii. Deci, acest concept al Judecării este conceptul experienței ca sistem, sistemul legilor empirice. În primele două Critici, Kant a trecut cu vederea faptul că și sfera obiectelor particulare trebuie să aparțină unui sistem; presupuziție ce sta însă la baza oricărei cercetări științifice a naturii. Pentru că noi nu doar presupunem că toate obiectele naturii sunt determinate de legi universale (cele ale intelectului) ci asumăm și că vom reuși să aranjăm toate legile particulare într-un sistem, că acestea din urmă sunt legate unele de altele. Făcând acest lucru, noi concepem Ideea unei naturi care se conformează cerințelor noastre subiective. Că natura vine în întâmpinarea noastră în găsirea unui principiu universal care să fie comun tuturor legilor particulare ale experienței. Că există, așadar, o finalitate a naturii.

În Critica Facultății de Judecare, Kant descoperă un lucru nou și anume, că pentru a avea experiență avem nevoie nu doar de legile universale ale Intelectului a căror validitate obiectivă a fost demonstrată în Critica Rațiunii Pure. Pe lângă legile universale ale Intelectului, mai avem nevoie și de asumția, fundamentată subiectiv (noi nu avem motive obiective pentru a crede așa ceva), că există o conexiune între legile empirice pe care le descoperim. Datorită acestei conexiuni le putem lega între ele și subsuma legilor universale ale Intelectului. Cu alte cuvinte, Facultatea noastră de Judecată, trebuie să fie capabilă să privească agregatul experiențelor particulare ca pe un sistem. Fără această asumție, cercetarea științifică ar fi imposibilă. Acest principiu al Judecării este unul subiectiv, dar absolut necesar cercetării empirice. Pentru a avea o experiență reală avem nevoie de două presupuziții a priori: 1) natura este determinată de legi universale (asta este treaba Intelectului) și 2) legile empirice ale naturii sunt inteligibile pentru mintea umană. Cea de-a doua presupuziție este una necesară, subiectivă; pentru că, angajând-o nu avem motive obiective, ci fără ea, experiența ar fi imposibilă. Natura ne-ar apărea drept o multiplicitate fără sfârșit, de obiecte diferite.

Dar, pentru a presupune un astfel de sistem, o unitate a legilor empirice ale naturii, Judecata reflexivă, trebuie să-și reprezinte un Intelect diferit de cel uman care a aranjat legile particulare ale naturii în beneficiul facultăților noastre cognitive. De ce trebuie să procedeze astfel? Pentru că singura unitate pe care mintea noastră o cunoaște este unitatea legilor universale impuse de Intelectul uman. Judecata, pentru a putea gândi unitatea legilor particulare – în privința cărora Intelectul nu poate determina nimic – , trebuie să asume existența unui alt Intelect ce conține principiul unității acestor legi. Concepem așadar ideea unui Intelect suprauman, care a aranjat legile empirice ale naturii într-o manieră tehnică, astfel încât sunt legate una de alta și

aparțin unei unități. Ele nu sunt simple părți ale naturii ci depind de idea unui întreg conceput de mintea unei ființe supraumane careia îi datorează existența.

Iraționalul în Maestrul și Margareta

Acum, ce legătură ar putea avea acest principiu subiectiv (*pentru că nu e derivat din conceptele empirice ci asumat în mod subiectiv de Judecata reflexivă*) necesar a priori descris de Kant în Critica Facultății de Judecare cu lumea descrisă de Bulgakov în Maestrul și Margareta?

Sistemul transcendențial al lui Kant ar șchiopăta sau ar lăsa în orice caz un gol neacoperit dacă nu ar justifica posibilitatea cunoașterii empirice a obiectelor individuale contingente. Ceea ce Kant face în ultima Critică nu este să justifice ”natura în general ” pentru că aceasta nu poate fi descrisă în întregime dacă este prezentată ca o lume condusă în mod exclusiv de legile universale ale naturii scoase la iveală de categoriile intelectului. Pentru aparentul haos din natură , pentru diversul infinit de forme empirice trebuie formulate legi empirice , particulare, care la rândul lor trebuie aranjate în mod sistematic într-un întreg unic. Fără acest principiu omnia nu ar reuși să atribuie un sens naturii în manifestările ei particulare și contingente. Ori lumea în care își face apariția Diavolul – Moscova Sovietică – este una unde Judecata Reflexivă nu funcționează.. Nu se poate opera, susține Kant, în domeniul naturii fără a angaja principiul finalității acesteia. În lipsa lui, nici o experiență nu ar fi posibilă, ci doar o ”rapsodie a percepțiilor”. Or, personajele din Maestrul și Margareta, deși acceptă o lume condusă de legi universale ale naturii date de Intellect, ignoră cu desăvârșire principiul finalității naturii ca presuposiție necesară oricărei experiențe întregi. Atmosfera cu care acestea intră în contact este una mutilată, deformată.

Diavolul își face intrarea în scenă, în romanul lui Bulgakov, chiar pe fondul unei discuții metafizice. Berlioz, redactorul-șef al celei mai importante reviste literare a acelei vremi îi reproșează tânărului lui prieten, poetul Ivan Bezdomnii , că într-un poem scris recent lasă să se întrevadă posibilitatea existenței lui Iisus, chiar dacă a unui Iisus cu trăsături negative. Nu întâmplător Bezdomnii se salvează spre finalul romanului. Materialismul dialectic, care era ideologia pusă în practică de comunismul sovietic nu îl îmbibase fără rest. Aici, intervenția Diavolului este salutară: Berlioz murind, nu mai apucă să-l îndoctrineze până la capăt pe tânărul lui discipol. Diavolul intervine în conversația celor doi, cerându-le să-i explice mai bine de ce

cred că Iisus și în cele din urma Dumnezeu însuși nu ar exista deși, spune el, se găsesc cinci argumente care susțin contrariul, ba chiar șase dacă îl luăm în considerare și pe cel al lui Kant. La care Berlioz îi răspunde că nu poate să existe un argument care să probeze în mod rațional existența lui Dumnezeu :” *Recunoști, sper, cetățene, că, în spațiul rațiunii, nu-și poate găsi loc nici un argument al existenței lui Dumnezeu*”⁷. Berlioz nu este singurul care gândește astfel, el este un exponent al lumii în care trăiește : ” ... *majoritatea populației a încetat, încă demult și în deplină cunoștință de cauză , să mai creadă în basmele despre Dumnezeu.*”⁸ Or, lumea aceasta desacralizată, despiritualizată este una irațională, potrivit lui Kant. În fond, ce poate însemna credința în Dumnezeu dacă nu credința într-o formă finală? Asta înseamnă de fapt la Kant și asta a însemnat și la Aristotel. Finalitate fără de care potrivit Criticii kantiene bâjbâim orbi prin haos. Renunțând să mai asumăm principiul judecății reflexive, care este cel al finalității naturii ne învârtim dezorientați într-un labirint haotic din care nu putem ieși. Climatul în care se perindă personajele lui Bulgakov este unul în care principiul Judecății reflexive nu este asumat, prin urmare unul anapoda.

Susțin astfel că iraționalul e prezent în cartea lui Bulgakov încă de la început. El nu se instalează odată cu apariția Satanei. Satana, cum spuneam la începutul tezei, prin acțiunile sale nu face decât să infățișeze la scară caricaturală o lume desfigurată de-a gata existentă.

⁷ Mihail Bulgakov –Maestrul și Margareta pg.16

⁸ Ibidem pg.15

Bibliografie:

1. Immanuel Kant – Critica Facultății de Judecare
2. Immanuel Kant – Critica Rațiunii Pure
3. Heinrich Cassirer – A commentary on Kant's Critique of Judgement
4. Mihail Bulgakov - Maestrul și Margareta